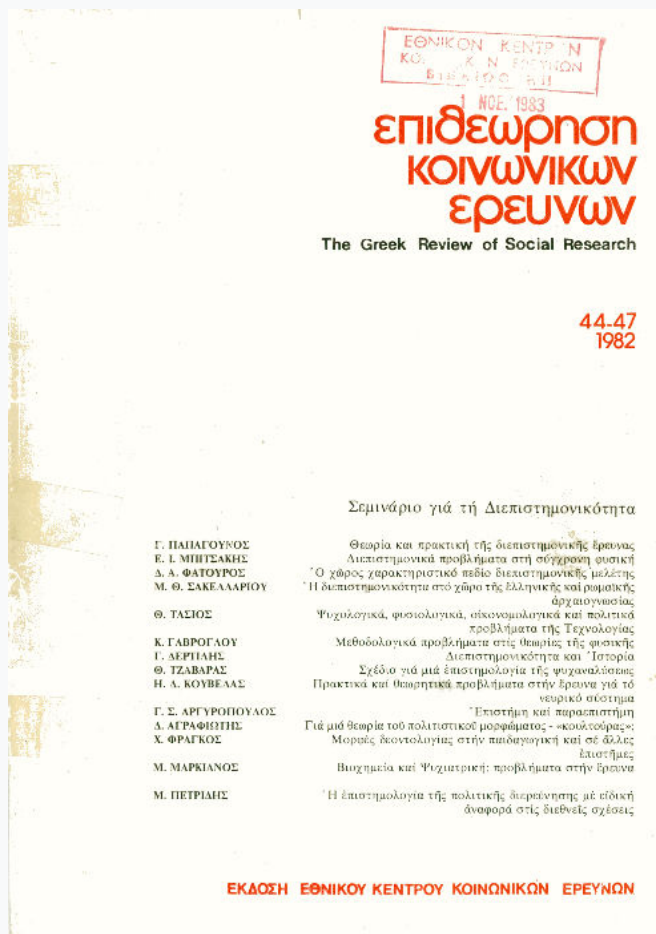

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τόμ. 44 (1982)

44-47

Η διεπιστημονικότητα στο χώρο της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιολογίας

Μιχάλης Θ. Σακελλαρίου

doi: [10.12681/grsr.527](https://doi.org/10.12681/grsr.527)

Copyright © 1982, Μιχάλης Θ. Σακελλαρίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σακελλαρίου Μ. Θ. (1982). Η διεπιστημονικότητα στο χώρο της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιολογίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 44, 35-40. <https://doi.org/10.12681/grsr.527>

Ἡ διεπιστημονικότητα στό χῶρο τῆς ἑλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας

Μιχάλης Θ. Σακελλαρίου *

Στό χῶρο τῆς ἑλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας ἐπικρατεῖ ἡ κατά-
τμηση τῶν ἔρευνητῶν καί τῆς ἔρευνας σέ εἰδικούς κλάδους. Ὡστόσο, αὐτοί οἱ
κλάδοι διασταυρώνονται, μερικές φορές, καθῶς, κατά περιπτώσεις, ἔχουν κοινές
πηγές πληροφόρησης ἢ καταλήγουν σέ συμπεράσματα πού ἐνδιαφέρουν ἄλ-
λους κλάδους ἢ ἔχουν ἀνάγκη νά ἐλέγξουν τά συμπεράσματά τους σέ σχέση
μέ τά συμπεράσματα ἄλλων κλάδων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μερικά ὑλικά κατά-
λοιπα τῶν ἀρχαίων ὑποβάλλονται σέ ἐξετάσεις, ἀναλύσεις καί μεθόδους συν-
τηρήσεως πού γίνονται ἀπό γεωλόγους, πετρολόγους, ζωολόγους, φυτολό-
γους, ἀνθρωπολόγους, φυσικούς, χημικούς, ἀρχιτέκτονες. Τέλος, ὀρισμένα
φαινόμενα κοινωνικῆς ὀργανώσεως, ἰδεολογίας, θεσμῶν χρειάζονται παραλ-
ληλισμούς πού μποροῦν νά προσφέρουν κοινωνιολόγοι, ἔθνογράφοι, ψυχο-
λόγοι καί ἄλλοι ἐπιστήμονες. Ἔτσι, ἡ ἔρευνα στό χῶρο τῆς ἑλληνικῆς καί
ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας κυμαίνεται ἀνάμεσα στήν κλαδική ἀπομόνωση καί
στή διεπιστημονική συνεργασία, μέ ἐνδιάμεσα διαφόρων βαθμῶν καί ἀποτε-
λεσμάτων διακλαδικούς διαλόγους.

Ἄς κάνουμε πρῶτα μιὰ σύντομη καταγραφή τῶν ὑφισταμένων εἰδικότη-
των: γλωσσολογία, φιλολογία, ἐπιγραφική, νομισματική, παπυρολογία, ἱστο-
ρία (πολιτική, οἰκονομική, κοινωνική), ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἱστορία τῶν
ἐπιστημῶν, ἱστορία τῆς θρησκείας, ἀρχαιολογία καί ἱστορία τῆς τέχνης.

Τώρα ἄς δοῦμε πού καί πῶς διασταυρώνονται αὐτοί οἱ κλάδοι:

1. *Στό ἐπίπεδο τῶν πηγῶν καί τῆς πρωτογενούς γνώσης:* Οἱ πηγές τῆς ἀρχαι-
ογνωσίας διακρίνονται σέ δύο μεγάλες ομάδες: α) τά κείμενα κάθε εἶδους, γραμ-
μένα πάνω σ' ὀποιαδήποτε ὕλη· β) τά ὑλικά προϊόντα τῶν ἀρχαίων.

Τά γραπτά μνημεῖα ἀποτελοῦν πηγή πληροφοριῶν γιά γλωσσολόγους, φι-
λολόγους, εἰδικούς τῆς πολιτικῆς, οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς ἱστορίας, τοῦ ἰδιω-
τικοῦ βίου, τῆς φιλοσοφίας, τῶν ἐπιστημῶν, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης. Ὅλοι
αὐτοί μποροῦν νά χρησιμοποιοῦν γραπτές πηγές χωρίς νά ἀσχολοῦνται μέ τήν
εὑρεσή τους, τήν ἀνάγνωσή τους, τήν ἐκδοσή τους. Ἀντίθετα, οἱ ἐπιγραφικοί
καί οἱ παπυρολόγοι διαβάζουν ἐπιγραφικά ἢ παπυρικά κείμενα, συμπληρώ-
νουν τά κενά πού προκλήθηκαν ἀπό διάφορες φθορές καί τά ἐρμηνεύουν τόσο
ἀπό φιλολογική ὅσο καί ἀπό οὐσιαστική, δηλαδή ἱστορική, ἄποψη. Ἔτσι, οἱ

* ὁμότιμος καθηγητής, ἀκαδημαϊκός

επιγραφικοί και οι παπυρολόγοι είναι σύγχρονα γλωσσολόγοι, φιλόλογοι και ιστορικοί.

Τά υλικά κατάλοιπα των αρχαίων έρχονται στο φώς, αποκαθίστανται, μελετώνται και έρμηνεύονται από τους αρχαιολόγους, στους όποιους υπάγονται και οι νομισματολόγοι. Άφου έρμηνευθούν σωστά, γίνονται πηγές για τόν ιδιωτικό βίο, τήν οικονομία, τήν κοινωνία, τήν πολεμική τέχνη, τή θρησκεία, τίς εικαστικές τέχνες των αρχαίων· καμιά φορά και για διάφορα ιστορικά γεγονότα.

2. *Στό επίπεδο των πορισμάτων:* Η γλωσσολογία είναι ιστορική έπιστήμη, έφ' όσον μελετάει και τήν εξέλιξη των γλωσσικών φαινομένων. Μένοντας άβοήθητη, εξακριβώνει τή χρονική σχέση, τή διαδοχή τους· δέν μπορεί να τους προσφέρει άπόλυτες χρονολογίες. Για τουτο ζητάει τή βοήθεια των ιστορικών ή των αρχαιολόγων, όταν διαθέτουν στοιχειά κατάλληλα να προσφέρουν *terminos post* ή *terminos ante quos* στά γλωσσικά φαινόμενα. Άπό τήν άλλη μεριά, ή γλωσσολογία καταλήγει αυτόκλητη σε ιστορικά συμπεράσματα: π.χ. για τό χώρο, όπου διαμορφώθηκαν οι ίνδο-ευρωπαϊκές γλώσσες, για τή διάταξη των γλωσσών αυτών μέσα στον ίδιο χώρο, για τό χρόνο τής διάσπασης του ίνδο-ευρωπαϊκού συνεχούς, για τά άποτελέσματα τής επικαθήσεως ίνδο-ευρωπαϊκών γλωσσών σε μη ίνδο-ευρωπαϊκές, για τή διαλεκτολογική διαφοροποίηση στό έσωτερικό των γλωσσών, για τίς κινήσεις των ομάδων που μιλούσαν κάθε διάλεκτο.

Η φιλολογία προϋποθέτει τή γνώση τής οικείας γλώσσας και των διαλέκτων τής. Έπειτα, καταγίνεται με τά καθαυτό αντικειμενά της, στά όποια δέν θά έπεκταθώ. Άλλά δέν υπάρχει σύγκριση άνάμεσα στη φιλολογία που θά άρκεσθει σ' αυτά και σ' εκείνη που θά τά φωτίσει τοποθετώντας στον ιστορικό περιγύρο τους, που θά βρει τίς φιλοσοφικές προϋποθέσεις ή προεκτάσεις μιάς ιδέας, ή όποία εκφράζεται σ' ένα χωρίο, που θά στραφεί στην αρχαιολογία, για να μάθει τή μορφή ενός αντικειμένου ή μιάς κατασκευής, των όποιων γνωρίζει μόνον τό όνομα — για να σταθώ σε λίγους μόνον τύπους παραδειγμάτων.

Οι διασυνδέσεις τής αρχαιολογίας μοιάζουν πολύ με εκείνες τής γλωσσολογίας. Μόνη της, ή αρχαιολογία μπορεί να τοποθετήσει τά εδρήματά της σε μία χρονική σειρά, όχι και να τά χρονολογήσει. Οι χρονολογίες της στηρίζονται, σε τελευταία άνάληψη, σε εδρήματα που μπόρεσαν να χρονολογηθούν έπειτα από συσχετισμό τους με ιστορικά πρόσωπα ή ιστορικά γεγονότα χρονολογημένα βάσει γραπτών πηγών, έλεγμένων από φιλόλογους και ιστορικούς. Σε γραπτές πηγές βρίσκονται επίσης τά αρχαία όνόματα και πληροφορίες για τή χρήση αντικειμένων και κατασκευών που διασώθηκαν. Οι άπεικονίσεις θεών και ήρώων, μόνων ή σε σύνθετες σκηνές, καθώς και άλλες αρχαίες παραστάσεις, δέν μπορούν να ταυτισθούν ή να έρμηνευθούν χωρίς τή γνώση αρχαίων κειμένων. Τό ίδιο συμβαίνει με καταστρώφες ή οικοδομήσεις οικισμών, όχυρών, οικοδομημάτων. Άπό τήν άλλη μεριά, τά αρχαία υλικά κατάλοιπα μās δίνουν πληροφορίες που λείπουν από τίς γραπτές πηγές μας. Τουτο γίνεται και για εποχές, για τίς όποιες έχουμε γραπτές πηγές, και για εποχές, για τίς όποιες δέν έχουμε. Για τήν πρωτο-ιστορία και τήν προϊστορία, τά αρχαιολογικά εδρήματα, κατάλληλα μελετημένα, άποτελούν τή μοναδική πηγή

γνώσεων για διάφορες ιστορικές εκδηλώσεις.

Φθάνοντας τούς ιστορικούς κλάδους της αρχαιολογίας δε χρειάζεται να πούμε πολλά, αφού οι διασυνδέσεις τους με τη γλωσσολογία, τη φιλολογία, την αρχαιολογία, την επιγραφική, τη νομισματική και την λατινολογία έχουν ήδη σημειωθεί. Θα προσθέσουμε μόνον ότι πέρα και πάνω από αυτούς υπάρχει ως αίτημα ή ιστορική σύνθεση, πού κατ' ανάγκη περιλαμβάνει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες σε άμοιβαίες σχέσεις. Έτσι, η οικονομία, η κοινωνία, η πολιτική, τό δίκαιο, οι ιδέες, οι έπιστημες, οι τέχνες κάθε λογής συναποτελούν τό περιεχόμενο της καθολικής ιστορίας, και ή επίτευξη ενός αντίστοιχου ιστοριογραφικού έργου χρειάζεται διακλαδική συνεργασία.

Στήν πράξη, ή διακλαδική συνεργασία γίνεται σε περιορισμένη κλίμακα, έπεισοδιακά, άμέθοδα. Για τούτο, τά άποτελέσματά της είναι σπάνια επιτυχημένα, συχνά άμφίβολα ή και άβάσιμα. Αυτός ο άπολογισμός άποτελεί τροχοπέδη για τήν άνάλψη διακλαδικών έργσιών. Έπί πλέον, έδωσε λαβή ώστε να διατυπωθούν, τά τελευταία χρόνια, και συγκεκριμένες άρνητικές θέσεις, από ένα γλωσσολόγο και ένα αρχαιολόγο. Άς δούμε αυτές τις θέσεις όπως άκριβώς διατυπώθηκαν:

«Archaeologists and linguists would work in parallel and without liaison, and reach their own independent results considering each other's conclusions»¹;

«in a field in which various kinds of evidence, philological, literary and anthropological, as well as archaeological, are available, they should in one important sense be kept separate. Though comparisons of findings in each must be useful at all stages, it seems to me fatal to mix elements drawn from more than one in elaborating an argument (...). If it is not possible to decide a question on the basis of the available archaeological evidence, then it is better to suspend judgment than to call in other kinds of evidence to decide for the matter.»²

Γιά να μή προδώσω τή σκέψη των συγγραφέων, παραθέτω και τά έπιχειρήματά τους με τά ίδια τά λόγια τους.

«Correlation of archaeological and linguistic findings certainly does not appear to have become easier in Aegean studies during the past few years, and some may think that chance at reaching agreed or even plausible conclusions through it are so poor that it would claim to be best to give it up.»³

«Today, hardly anyone would claim to control the *corpora* of the two kinds of evidence in any branch of prehistory in which both are available, and even to try to survey or discuss both, however generally, will seem almost hybridic.»⁴

1. R. A. Crossland, στο *Bronze Age Migrations* (editors: R. A. Crossland, A. Birchall), 1973, 5.
2. J. D. Evans, στο ίδιο συλλογικό έργο, σελ. 17-18.
3. R. A. Crossland, δ.π.
4. R. A. Crossland, δ.π.

— «The kind of information provided by each of them is so distinct that when intermingled they inevitably weaken the reasoning. This must, in fact, be able to stand up first to judgment in terms of the strict logic of its own discipline.

»Archaeology is the record of the consequence, in terms of more or less permanent modification of the environment, of human activity. (...) But the archaeological record usually does not tell us directly what the agents were that brought about the various changes. That we must try to guess as best we can, using all the available evidence, and any general principles about human behaviour and historical process which we may think fit to accept.

»It is at this stage of interpretation that it is perhaps most vital for an archaeologist to have a mind unclouded by any consideration extraneous to the archaeological material itself. (...) There are literally thousands of instance to show that to call in other kinds of evidence to decide obscure questions of archaeological interpretation is only to lay up trouble for the future.»⁵

Υποστηρίζω ότι η διασταύρωση και άμοιβαία συμπλήρωση πληροφοριών από διάφορους κλάδους της αρχαιολογίας (1) είναι ευκταία, (2) δέν έγκυμονεί κινδύνους, άν πραγματοποιηθεί σύμφωνα με όρισμένους κανόνες, και (3) σέ μερικές περιπτώσεις μπορεί νά επιτευχθεί από ένα μόνον έρευνητή.

1. Στο χώρο της αρχαιολογίας οί πληροφορίες πού έχουμε από γραπτές μαρτυρίες, από ύλικά κατάλοιπα, από επιβιώσεις κοινωνικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών φαινομένων και από κάθε άλλη έμμεση ένδειξη είναι λιγοστές και άποσταματικές· όχι σπάνια είτε δέν έρμηνεύονται καθόλου είτε μπορούν νά έρμηνευθούν μέ περισσότερους τρόπους. Ακόμη και ή πιό έπιμελημένη συγκέντρωση όμοειδών στοιχείων δέν άρκει για νά περιορισθεί τό φάσμα των δυνατών λύσεων. Αυτό τό άποτέλεσμα γίνεται έφικτό, όταν κανείς μπορεί νά παραβάλλει τίς ένδείξεις πού άντλεί από διάφορες όμάδες στοιχείων, έπεξεργασμένες σύμφωνα μέ τίς μεθόδους των οικείων κλάδων.

Οί άποτυχίες της έφαρμογής διακλαδικών διασταυρώσεων δέν πρέπει νά έπισκιάζουν τά έπιτυχημένα άποτελέσματά τους. Επίσης, δέν πρέπει νά ξεχνούμε τά παράλογα συμπεράσματα πού έχουν προκύψει από τή χρησιμοποίηση δεδομένων ενός μόνου κλάδου και τήν άγνοια, θελημένη ή άθέλητη, των ένδείξεων πού προσφέρουν άλλοι κλάδοι.

Ένας αρχαιολόγος ή ένας γλωσσολόγος είναι ελεύθερος νά περιορίζεται στο ύλικό του κλάδου του. Όταν όμως έξάγει από αυτό ιστορικά συμπεράσματα, δέν έχει δικαίωμα νά αξιώνει τήν άποδοχή τους πριν παραβληθούν μέ ένδείξεις ή μέ συμπεράσματα άλλων κλάδων. Τό νά εργαζόμαστε ό καθένας χωριστά και κατά τό κέφι μας ίσοδυναμεί μέ ένα σύστημα δικαστικής έρευνας, όπου ό άνακριτής και οί διάφοροι έμπειρογνώμονες θά ήσαν ελεύθεροι νά εκτελέσουν ή νά μήν εκτελέσουν τά έργα τους και, άν τά εκτελέσουν, νά μή παραβάλουν τά πορίσματά τους.

2. Βέβαια, ή διακλαδική έρευνα ή ή άπλή διασταύρωση διακλαδικών ευ-

5. J. D. Evans, ό.π.

ρημάτων ἢ πορισμάτων καταλήγει συχνά σέ σφάλματα. Ἄλλ' αὐτά τά σφάλματα δέν ὀφείλονται στήν ἴδια τή διακλαδικότητα. Ὅφειλονται σέ ἀνεπάρκειες τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου, σέ σφάλματα μεθόδου, σέ παράλογους συλλογισμούς. Πιο πάνω παραθέσαμε τήν εἰδοποίηση ἑνός ἀντίπαλου τῆς διεπιστημονικότητας ἐναντίον τῆς χρησιμοποίησεως δεδομένων ἀπό διάφορους κλάδους κατά τή διατύπωση ἑνός επιχειρήματος. Ἄλλ' αὐτή ἡ ἐνέργεια δέν εἶναι ἐπικίνδυνη παρά μόνον ὅταν στηρίζουμε ἀμοιβαία δεδομένα διαφόρων κλάδων πού ἀπό μόνα τους ἀποτελοῦν πολύ ἀσθενικές ἐνδείξεις. Τό ἴδιο λάθος — ἕνα εἶδος φαύλου κύκλου — δέν γίνεται καί μέ τήν ἀμοιβαία στηρίξη ἀσθενῶν ἐνδείξεων παρμένων ἀπό ἕνα μόνον κλάδο; Αὐτό τό παραστράτημα μπορεῖ νά τό ἀποφύγει κανεῖς, ὅταν σέ κάθε περίπτωση ἐξετάζει: α) τήν πραγματικότητα κάθε δεδομένου· β) τά χαρακτηριστικά του. Ὅταν συμπαράθετομε γεγονότα πραγματικά καί περιγραμμένα μέ ἀκρίβεια — δηλαδή ξεχωρισμένα ἀπό ἄλλα, πού τούς μοιάζουν — καί ἔχουμε διακρίνει τό εἶδος καί ἐκτιμήσει τήν ἀξία τῆς μαρτυρίας τους, δέν διατρέχουμε κανέναν κίνδυνο, ἀκόμη καί στήν περίπτωση πού τά δεδομένα μας προέρχονται ἀπό διαφορετικούς κλάδους ἔρευνας. Ἀπεναντίας, πρόκειται γιά μέθοδο πού ἐπιτρέπει τή συναγωγή ὑψίων συμπερασμάτων. Ἀκόμη καλύτερη εἶναι ἡ μέθοδος πού συνίσταται στή διασταύρωση ὄχι δεδομένων παρμένων ἀπό διαφορετικούς κλάδους, ἀλλά συμπερασμάτων πού προέκυψαν ἀπό βέβαια δεδομένα χωριστῶν κλάδων. Αὐτή ἡ μέθοδος δέν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ, ὅσο γνωρίζω. Ἀλλά εἴτε δέν ἐφαρμόζεται εἴτε ἐφαρμόζεται πολύ σπάνια καί ἀτελῶς.

3. Ἀπό τή στιγμή πού φαίνεται ὅτι ἡ διακλαδική ἔρευνα εἶναι πιό ἀποτελεσματική ἀπό τήν κατά κλάδους καί ὅτι οἱ κίνδυνοι σφαλμάτων πού ἐγκλείει δέν εἶναι οὔτε πιό μεγάλοι οὔτε διαφορετικοί ἀπό ἐκείνους πού παραμονεύουν κάθε ἐπιστημονική ἐργασία, δέν εἶναι δυνατόν νά μή προστρέξει κανεῖς σ' αὐτήν κάθε φορά πού εἶναι ἐπιθυμητή καί ἐφικτή. Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις τό ἰδεῶδες εἶναι νά σχηματίζονται ὁμάδες ἀπό ἐρευνητές διαφόρων κλάδων. Ὅταν ὅμως τοῦτο δέν εἶναι δυνατό ἢ ἀπαραίτητο, πρέπει νά δοκιμάζεται ἡ διακλαδική ἔρευνα ἀπό ἕνα μόνον ἐρευνητή, ἀρκεῖ νά ἔχει τήν ἀπαιτούμενη προπαιδεία. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ μονοπρόσωπη διακλαδική ἔρευνα δέν μπορεῖ νά ἐφαρμοσθεῖ παρά σέ κάπως περιορισμένα θέματα.

Αὐτά τά λίγα ὅσον ἀφορᾷ τίς διακλαδικές ἔρευνες στό χώρο τῆς ἑλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. Ἄς δοῦμε πῶς ἔχουν τά πράγματα μέ τίς διεπιστημονικές.

Μέ δύο λόγια, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὑπάρχει συνεργασία σέ μικρή κλίμακα ἀνάμεσα σ' ὀρισμένους ἀρχαιολογικούς κλάδους καί διαφορές ἐπισημῆς τῆς φύσεως, ἀλλά σχεδόν καθόλου ἀνάμεσα στήν ἀρχαιολογία καί στίς ἄλλες ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου· οὔτε κἀν ἀνάμεσα στήν ἀρχαιολογία καί στίς ἱστορικές ἐπιστήμες πού ἀφοροῦν ἄλλες ἐποχές ἢ ἄλλες περιοχές.

Ἀπό τόν 19ο αἰῶνα, ὀρισμένοι ἀρχαιολόγοι ζήτησαν τή συνεργασία ἀρχιτεκτόνων, γιά νά σχεδιάσουν καί ἀναπαραστήσουν ἀνθρώπινα κτίσματα, καί γιατρῶν, γιά νά μελετήσουν τά σκελετικά εὐρήματα. Ἐπειτα, ἦλθε ἡ σειρά τῶν φυτολόγων καί τῶν ζωολόγων. Ἀργότερα, τῶν χημικῶν καί τῶν φυσικῶν. Σήμερα, οἱ ἐφαρμογές τῆς συνεργασίας ἀρχαιολόγων καί τῶν ἐπιστημόνων

αὐτῶν τῶν κλάδων εἶναι ποικιλότατες: Ἀπό τὰ σκελετικά εὐρήματα ἐπισημαίνονται ἀνθρωπολογικά τύποι, ἀσθένειες, ἡλικίες θανάτου καί συνάγονται πολύτιμα συμπεράσματα γιά τήν προέλευση τῶν πληθυσμῶν, γιά τή σύνθεσή τους κατά ἡλικίες, γιά τή γονιμότητά τους, γιά ἀσθένειες, ἀκόμη καί γιά ὀρισμένες χειρουργικές ἐπεμβάσεις. Οἱ ζωολόγοι μᾶς λένε ποιά ζῶα ἦσαν κατοικίδια σέ διάφορες ἐποχές, ποιά εἶδη ζῶων χρησίμευαν γιά τή διατροφή τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντίστοιχα, οἱ φυτολόγοι μᾶς γνωρίζουν τά εἶδη τῶν φυτικῶν τροφῶν, καθῶς καί τήν ὄλη χλωρίδα τῆς περιοχῆς· οἱ ἴδιοι ἔχουν ἀναπτύξει τή δεινροχρονολογία. Πετρολόγοι ἐξακριβώνουν τήν προέλευση τοῦ ὄψιανοῦ καί ἄλλων λίθων πού βρίσκονται σέ συγκεκριμένο ἀρχαιολογικό χῶρο· κατορθώνουν νά διακρίνουν τά λατομεῖα καί τά ὄρυχαιά πού ἔδωσαν τύπους μαρμάρων καί ἄλλων πετρωμάτων. Χημικοί ἐξετάζουν τά ὑπολείμματα ὕδρων σέ δοχεῖα. Μεταλλειολόγοι ἀναγνωρίζουν τή σύνθεση τῶν κραμάτων, τήν προέλευση διαφόρων συστατικῶν τους, τήν τεχνική τῆς ἐπεξεργασίας τους καί τῆς παραγωγῆς χρηστικῶν ἀντικειμένων ἢ ἔργων τέχνης. Ἐπίσης, μελετῶνται ἡ χημική καί φυσική σύνθεση τῶν πηλῶν καί οἱ συνθήκες ψήσιματος τῶν κεραμεικῶν. Ὁ ραδιενεργός ἄνθραξ 14 τῶν ὀργανικῶν οὐσιῶν παρέχει χρονολογικές ἐνδείξεις γιά τίς ἴδιες καί, ἔμμεσα, γιά τά ἀρχαιολογικά στρώματα πού τίς περιείχαν. Μ' ὄλο πού ἡ συνεργασία φυσικῶν ἐπιστημῶν μέ ἀρχαιολόγους ὀδηγεῖ σέ συμπεράσματα ἄλλως ἀνέφικτα, εἶναι πολύ σπάνια ἀκόμη, ἐξ αἰτίας τοῦ ὕψηλοῦ κόστους τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν, ἀλλά καί τῆς βίας μέ τήν ὁποία γίνονται οἱ πιό πολλές ἀνασκαφές, γιά διάφορους λόγους.

Τά τελευταῖα χρόνια, ἡ ἀρχαιογνωσία ἄρχισε νά ἐπιδιώκει τίς ὕπηρεσίες τῶν ηλεκτρονικῶν ὕπολογιστῶν. Καταγράφηκαν κείμενα μέ ἀποτελέσμα νά μπορεῖ νά ἔχει κανεῖς μέσα σ' ἐλάχιστο χρόνο ὅλα τά χωρία τῶν ὁποῖα ἀπαντᾷ μία λέξη. Τώρα γίνονται λεξικά, κατάλογοι ὀνομάτων καί προσώπων, εὐρετήρια μνημείων καί μελετῶνται πολύ πιό προχωρημένες καί σύνθετες ἐκμεταλλεύσεις τῶν δυνατοτήτων πού ἔχουν οἱ ηλεκτρονικοί ὕπολογιστές.

Εἶπαμε πιό πάνω ὅτι ἡ ἀρχαιογνωσία τοῦ ἐλληνικοῦ καί ρωμαϊκοῦ χώρου δέν ἔχει διασταυρωθεῖ ἀκόμη μέ ἄλλες ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἀφήνοντας νά νοηθεῖ ὅτι ὑπάρχουν μερικές ἐξαιρέσεις. Αὐτές ἀφοροῦν τήν ἐρμηνεία ἀρχαίων μύθων, θεσμῶν καί ἰδεολογικῶν στοιχείων κάτω ἀπό τό πρίσμα ἐθνογραφικῶν παρατηρήσεων σ' ἄλλους πολιτισμούς, τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ψυχανάλυσης· ἀπόπειρες ἐφαρμογῆς τῆς ψυχανάλυσης σέ ἔργα τοῦ λόγου, ἰδίως τραγωδίες· εἰσαγωγή ὀικονομικῶν καί κοινωνικῶν ἀναλύσεων στήν ἀρχαιολογία.

Κάποτε, θά πρέπει νά ἀρχίσει ἡ συνεργασία ἀνάμεσα σέ μελετητές τῆς ἐλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος καί μελετητές ἄλλων πολιτισμῶν. Ἐτσι, θά μπορούσαν νά μελετηθοῦν σέ βάθος καί σέ πλάτος θέματα πού ἀφοροῦν περισσότερο πολιτιστικούς κύκλους, ὅπως ἡ ἱστορία καί ὁ ρόλος τῆς δουλείας, τῆς φεουδαρχίας, τῆς μοναρχίας, τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, τῆς ἀποικιοκρατίας, τῶν κοινωνικῶν τάξεων· θά μπορούσε ἀκόμη νά προχωρήσει κανεῖς σέ μία συγκριτική μελέτη τῆς ἀρχαίας τυραννίας καί ὀρισμένων δεσποτῶν τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, τῶν δύο Ναπολεόντων καί τῶν δικτατόρων τοῦ 19ου καί τοῦ 20ου αἰῶνα.